

॥ पञ्च
॥ २ ॥

ज्ञानं साक्षादेव समाश्रितं ॥ २९ ॥ सात्विकं देवदेवस्य समागच्छेन्न कर्मजं ॥ सा-
क्ष्यमाणेऽश्रम ततं मृग्यमाणं दुर्गसदं ॥ ३० ॥ संवतैः ॥ इत्थेन कपिलेनेव पश्चा-
त्पुनरमहात्मना ॥ इदितं यन्मया श्रुतं तत्सर्वं ब्रवीमि ते ॥ ३१ ॥ सार्वकोटि-
प्रमाणेन ब्रह्मणा केशवाद्भूतं ॥ कपिलाय ततो ब्रह्मालक्षाणां पञ्चकं पुनः ॥ ३२ ॥
कपिलोऽपि न पश्चात्प्रददौ लक्ष्मणाया ॥ पश्चात्पि दत्तमात्मस्यं अयु-
तं गृह्य संख्यया ॥ ३३ ॥ यस्मात्पुत्रोऽपि दृष्टं तन्मन्त्रात्पुत्रसंनिहता ॥ साक्षे कफ-
लदं धर्ममाद्यमस्मिन्नायते ॥ ३४ ॥ तनेनाश्वेन वर्मेण ब्रह्मालोकपितामहः
सागच्छेत्तं महादेवं हरिं नारायणं प्रभुं ॥ ३५ ॥ यज्ञेन यज्ञं यष्ट्व्यं अयजन्ते तच्च
श्रुतिः ॥ त्रायं धर्मं समाख्याय ये यजन्ते विचक्षणाः ॥ ३६ ॥ तेषां तिवेष्या वंश-
नं पुनरावृत्तिवर्जितं ॥ एवं सर्वं पुत्रुर्वसुमानवेषु मुमुक्षुषु ॥ ३७ ॥ सृष्टिस्तथा
महानासीन्नास्ती भूत्तुणावृता ॥ पञ्चकालपरः सर्वैस्सर्वैश्च भगवन्मया ॥
३८ ॥ नान्यं यजन्तेऽप्यतिव्रततनारायणान्नराः ॥ एवं कार्तियुगे धर्मवर्तमा-

॥ राम ॥

२

नमहा मुने ॥ ३९ ॥ लोककृतीं स्वयं ब्रह्मानारायणमुपागमत् ॥ तृष्टावचदृषी
केशं पुंडरीकाक्षविषया ॥ ४० ॥ भूमौ दंडप्रणामं च कृतानृष्णिं च निष्टत ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ लोका किं नानुवर्तेते रासनेतवशाश्चते ॥ ब्रह्मस्त्ववाधि-
कारो वा वाच्यं ते किं नुराक्षसैः ॥ ४१ ॥ तदोयं वापदं प्राप्तुं तपस्तप्यतु किंसुग-
दं त्युक्तो देवदेवेन प्रत्यभापतपद्मभूः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्मृतमप्येशमम
श्रेयसि जायते ॥ त्वयि सर्वत्र कुशलं वर्तते सर्वकालिकं ॥ ४३ ॥ किंतु वक्ष्यामि
देवैश्च ददाना जितेन्द्रियाः ॥ महारहस्यमाख्याययुजंते सर्वमानवाः ॥ ४४ ॥ ते
यांति वेष्णवंशानं पुनरावृत्तिवर्जितं ॥ न स्वर्गाणां पिनरको न जन्ममरणे दुःखे
४५ ॥ संवतेः ॥ इत्युक्तो ब्रह्मणा देवः शंखचक्रगदाधरः ॥ पाद्वैशंकरुद्रमा लो-
क्यजानहारस्वयं हरिः ॥ ४६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ षट्प्रकाराणितंत्राणि
तद्देवत्यानि शंकर ॥ परस्परविश्रुत्तानि कुरुष्व त्वं यथा तथं ॥ ४७ ॥ भवतारं
श्रवद्बुधिमं स्यादिति रद्दं पुनः ॥ तत्र प्रणीतानि शास्त्राणि स्थापयामि मही

॥ पत्र ७
॥ ३ ॥

तले ॥ ४९ ॥ अल्पायासेनसुलभंभूयिष्टंफलमद्भुतं ॥ परप्रकारेचशास्त्रमि
नदृश्यस्त्वमकारणं ॥ ५० ॥ योगशास्त्रस्यकर्तृत्वेविगिंचोधिकरिष्यते ॥ ५१
सांख्यस्यचापिनिर्माणेकपिलाधिकरिष्यते ॥ बुधमूर्तिममास्त्रायबुधशा-
स्त्रंस्त्रजाम्यहं ॥ ज्ञानापन्नपनिघ्नातंज्ञातृज्ञेयापलापिच ॥ ५२ ॥ भार्हीत्रिमृ-
तिमास्त्रायशास्त्रंशास्त्रितथाहंतं ॥ पांचरात्राभिधंशास्त्रंमयापूर्वंकृतंकिल
५३ ॥ कापालंशुभ्रंशं वंचतथापाशुपतंत्रयं ॥ कुरुष्वस्त्रीणिशास्त्राणित्वहं
त्यानिशंकर ॥ ५४ ॥ शास्त्राणिमत्प्रणीतानिभ्रवाद्भिर्यौकृतानिच ॥ जाभूतः
संपूर्वंलोकेस्त्रास्यंतिममशासनान् ॥ ५५ ॥ वाढमित्येवतेसर्वेप्रणिपत्याभ्रुवं
कुरिं ॥ कृतकृत्यस्तदाप्रज्ञामार्धेदेवसमालयं ॥ ५६ ॥ जगामसि श्वगं चर्वचार
णादिभिरर्चितः ॥ संवर्तः ॥ पंचरात्रेणतुल्यानितदाप्रभृतिवैमुने ॥ शंवादी
न्यपिशास्त्राणिप्रथंतेशासनाभरेः ॥ ५७ ॥ वैश्वामाययालोकेप्रचरंति-
निरंकुशाः ॥ ५८ ॥ शंवाद्योपिसमयास्तत्रतत्रप्रतिष्ठिताः ॥ पंचेतरपंच

॥ रामा ॥
३

रात्रमदृशितमपि स्वयं ॥ ५९ ॥ दृपयं त्येव सृष्टत्वा तद्दृपयितुमीश्वरैः ॥ पापं
डेपुनिरस्तेपुहेनुवादानिकूलता ॥ ६० ॥ जायते विष्णुमायाभिः पतितानां दुःख
तां ॥ नास्त्रिकानिं देकानातायाश्चिभिः पारपीडिताः ॥ ६१ ॥ जायते च श्रियंते
च पच्यंते तिरयेष्वपि ॥ स्वर्गे पुत्रवसं लये माया मलिनश्चेतसः ॥ ६२ ॥ तरंति च ज
वां भ्रां चिं मायया ये बहिष्कृताः ॥ जानां इत्यसर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः
५३ ॥ नारायणामृतं स्थानमृशंति ब्रह्मवादिनः ॥ ब्राह्मणासर्वे वर्णेषु यत्र स्थाश्रमि
पूतमः ॥ ५४ ॥ यद्दत्तगंगा च तीर्थं पुदेव तेष्वपि चाच्युतः ॥ तद्दत्तं सर्वेषु शास्त्रेषु
पंचरात्रं प्रशस्यते ॥ ५५ ॥ पंचरात्रोक्तविधिनायः समाश्रयये श्ररिं ॥ केवल्यं प
रमं पाप्मानधूपः संसर्गेदह ॥ ५६ ॥ अस्यैकं फलमाप्नोति सपुमानात्र संशयः ॥
कल्याणकारिणस्तस्य पितरः स्वर्गवासिनः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मलोकेऽपि पूज्यंते काक्या
नरकार्णवे ॥ मंत्रैश्च वैष्णवे दत्तं ह्यं वा कल्पमेव वा ॥ न दक्षय्यं भवेत्तेन नृत्यंति
पितृदेवताः ॥ आस्फोटयंति पितरः प्रनृत्यंति पितामहाः ॥ ५८ ॥ वैष्णवाजान-

॥ पृष्ठ ०
॥ ४ ॥

यते येषामन्वयेषु महामतिः ॥ पंचरात्रोक्तविधिना वासुदेवं समाश्रितः ॥ १०
ना रायणा मृतं आनं निरस्ताशेषविभूवं ॥ एतद्वास्त्रं च दानव्यं शिष्यानायभ्यसू-
यवे ॥ ११ ॥ मोक्षमाणा यनान्यस्मै कस्मै च न यद्दद्यात् ॥ त्रैवर्णिका यदा न गं भवे-
तज्यं च वेदवत् ॥ १२ ॥ कण्वः ॥ महापनिषदाख्यस्य शास्त्रस्यास्य महामते ॥ अ-
चरात्रसमाख्यासौ कथं लोके प्रवर्तते ॥ १३ ॥ संवर्तः ॥ पंचताराणिरास्त्राणि रा-
त्रीयंते महांसपि ॥ तत्सन्निधौ समाख्यासौ तेन लोके प्रवर्तते ॥ १४ ॥ चंद्रतारां-
गणं यद्गुणो भते नैव वासरे ॥ तथेतराणि शोभंते पंचने वास्यमंनिधौ ॥ १५ ॥
पंचतमथ वायद्दीप्यमानो दिवाकरे ॥ ऋच्छंतिरात्रयस्त्वेतद्दिनराणितदंति-
के ॥ १६ ॥ इदं पवित्रं पापघ्नं शास्त्रं भवविनाशनं ॥ संसागणवमन्तानां कर्मपा-
द्यानुपेयुषां ॥ १७ ॥ महापोतेन सदृशं तारकं भवसागरात् ॥ ऋगादि संज्ञको-
वेदश्च नुर्वाप्तिथ्यते यथा ॥ १८ ॥ तद्वत्सिन्धो तमे देन पंचरात्रं च नुर्विधं ॥ ऋगा-
दयो यथैकैकं भिष्यंते बहुशाखया ॥ १९ ॥ तथा सिन्धो तमेकैकं वक्त्रं भेदेन भि-

॥ राम ॥
॥ ४ ॥

पुत्रे ॥ सिद्धांतनामचालर्थे निराहुरिनिपंडिताः ॥ ८० ॥ मोमांसादिपुशास्त्रे
पुषेसिद्धार्थीमनीषिणः ॥ तेषामंतेधिकारोस्मिंशास्त्रेनेवान्यथागतः ॥ ८१ ॥
एकमूर्तिप्रधानं तं मंत्रसिद्धांतमुच्यते ॥ चतुर्मुर्तिप्रधानं च यत्तदागमपूर्वकं
॥ ८२ ॥ सिद्धांतमुच्यते सद्भिर्द्वितीयं लोकविश्रुतं ॥ नवमूर्तिप्रधानं च तं त्रिसिद्धां
तमुच्यते ॥ ८३ ॥ चतुर्वक्त्रं त्रिवक्त्रं वा देवयज्ञाचं नाविधिः ॥ तत्र तंत्रांतरमिष्टं स्या
तंत्रमेतच्चतुर्विधं ॥ ८४ ॥ चतस्रः कश्चिनाः पूर्वे वासुदेवा इत्यस्तथा ॥ नारायणा
हयग्रीवो विष्णुर्नृकरिसूक्तो ॥ ८५ ॥ सांकर्येन तु कुर्वीत सिद्धांतेषु परस्परं ॥
पार्थिवं करुणो मोहाद्रानाराष्ट्रं च न स्यति ॥ ८६ ॥ येन सिद्धांतमार्गेण कर्षणादि
क्रिया कृता ॥ तेनेव सकलं कर्म कृत्यान्त्रविभागवित् ॥ ८७ ॥ तत्र तंत्रांतरमिष्टं
स्यात्सर्वं स्वैरुक्तं प्रदाः ॥ तेष्वयं मंत्रसिद्धांतः पापसंज्ञो भिषीयते ॥ ८८ ॥ ए
केकेतंत्रमेतेन सिद्धांता बहुवास्मृताः ॥ संप्रदाविस्तश्चैव तंत्राणां प्रकटीकृ
तः ॥ ८९ ॥ सिद्धांते मंत्रसंज्ञे सिद्ध्याणां हितकाम्यया ॥ तंत्राणां चैव सर्वे

॥ पञ्च
॥ ५॥

षां वक्तानास्य षण्णस्वयं ॥ ९० ॥ अनुग्रहार्थं भक्तानां श्रावयामास च स्वयं ॥ श्रो-
तारो मूर्तिभेदाश्च मुनयश्च पितामहाः ॥ ९१ ॥ प्रयोजनं च शास्त्रस्य मोक्षः प्रक-
तिदुर्लभः ॥ अभिषेयं भगवतः समाश्रयणमुत्तमं ॥ ९२ ॥ संबोधो विश्वतस्तद्वि-
साध्यसाधनलक्षणः ॥ श्रुतिमूलमिदं तंत्रं प्रमाणं कल्पसूत्रवत् ॥ ९३ ॥ सर्गो सर्गो
प्यविद्धि निर्देवदेवस्य शासनात् ॥ चितामणियथा लोके शब्दो कल्पकद्रुमः ॥
॥ ९४ ॥ अर्थिभ्यो वांछितं सर्वं प्रयच्छंति गतिं विना ॥ पंचगत्रारखरत्नं तु चतुर्वर्गं फ-
लप्रदं ॥ ९५ ॥ शास्त्रांतरव्यसनिनामभ्यासः कालयापनं ॥ फलं वा किंचिद्देवस्या-
द्यत्तत्त्वाधुवहि फलं ॥ ९६ ॥ वासुदेवं परित्यज्य यो न्यदेवमुपासते ॥ नरकाय भ-
वंत्येतेनात्र कार्या विचारणा ॥ ९७ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं उत्सृज्य भुजमुच्यते ॥ वे-
दशास्त्राखरं नास्ति न देवं केशवात्परं ॥ ९८ ॥ तस्माद्भुजस्वदेवरां विधिनानेन-
वे मुने ॥ कण्वः ॥ कतिभेदास्तु तंत्राणां नाम धेयानि कानि वा ॥ श्रोतुमिच्छामि
विभ्रं परं कौतूहलं हि मे ॥ १०० ॥ संवर्तः ॥ इतमेकं तथा शौचपुगहे कण्वक

॥ राम ॥
॥ ५ ॥

श्रुमः ॥ नामधेयानि चैतेषां श्रुयतां कथ्यते मया ॥ १०१ ॥ पापं पशोद्भवं मान-
वावेभवं नलकूवरं ॥ त्रैलोक्यमोहनं विष्णुतिलकं परमाह्वयं ॥ १०२ ॥ नार-
दीयं नवनदियं वामिष्टं पौष्कराह्वयं ॥ सनकुमारं सनकं सत्यारख्यं विश्वसंदि-
ता ॥ १०३ ॥ सनन्तारख्यं महीप्रश्नं श्रीप्रश्नं पुरुषोत्तमं ॥ माहेंद्रसंहितापद्मप्र-
श्नारख्यं तलसागरं ॥ १०४ ॥ वागीशं सात्वतं तं ज्ञाद्भविणं श्रीकराह्वयं ॥ सावर्ते-
विष्णुसद्भावं मित्रांतं विष्णुपूर्वकं ॥ १०५ ॥ विष्णुतलं च कोमारं रहस्यं विष्णु-
पूर्वकं ॥ विष्णुवेभविकं सर्वसौम्यमीश्वरसंहिता ॥ १०६ ॥ अनन्तारख्यं भागव-
तं जयारख्यं मूलसंहिता ॥ पुष्टितंत्रं शौनकीयं मारीचं दक्षसंहिता ॥ १०७ ॥ सो-
पाइं योगहृदयं हारीतं पारमेश्वरं ॥ मात्रेयं मंदिरं विश्वकुसेनसौशनसाह्व-
यं ॥ १०८ ॥ वैहायसं विहगेंद्रं भागीवं परपूरुषं ॥ याज्ञवल्क्यं गौतमीयं पौल-
स्त्यं शाकलाह्वयं ॥ १०९ ॥ जयोत्तरं ॥ ज्ञानार्णवं ज्ञामदग्नं यास्यं नारायणाल-
कं ॥ पाराशर्यं च ज्ञाबालं कापिलं वामनाह्वयं ॥ ११० ॥ जयोत्तरं बार्हस्पत्यं

॥ पञ्च
॥ ५ ॥

जेमिनं सत्वता ह्यं ॥ कात्यायनी कंवा लोका मोपगायनसंहिता ॥ १११ ॥ हेर
ण्यगभं मागस्यं काक्षी बो धायना ह्यं ॥ भारद्वाजं नारसिंहं गार्थमुत्तरपूर्वकं
॥ ११२ ॥ शातातपं मांगिरसं काश्यपं पैंगला ह्यं ॥ त्रैलोक्यविजययोगनार
दीयं च वारुणं ॥ ११३ ॥ वृष्णां च वरमात्रेयं मार्कंडेयस्य संग्रहः ॥ महासनकु
सागरस्यं चासाख्यं विष्णुसंहिता ॥ ११४ ॥ मार्कंडेयं पार्षदं ब्रह्मनारदसंहिता ॥
संवादं इन्द्रकुरुक्षेत्रां डमामाहेश्वरह्यं ॥ ११५ ॥ दत्तात्रेयं च सर्वोरख्यं वाराहं मि
हिरा ह्यं ॥ संकर्षणस्यं प्रप्युस्तं चामनं कल्किराधतो ॥ ११६ ॥ आचनसारख्य
मित्येतेशतमशोचरं शतं ॥ एतानितंत्रनामानि मयोक्तानि महामते ॥ ११७ ॥
तंत्रास्त्रनेका बुध्यंत मुक्तयुपायाः पृथक् पृथक् ॥ इतितंत्रं समाख्यातं शास्त्रमे
वं मनीषिभिः ॥ ११८ ॥ तंत्राणां नाम धेयानियोनित्यं पठते नरः ॥ सर्वपाप
विनिर्मुक्तो याति ब्रह्मसनातनं ॥ ११९ ॥ इति पंचरात्रे महोपनिषदि पाद्ये तं
त्रं ज्ञानपादं शास्त्रावतारकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ५ ॥ संवर्तः ॥ हे-

॥ राम ॥
॥ ५ ॥

पद्मनागराजेंद्रश्रुतवानसियत्पुरा ॥ तंत्रं तद्दहमध्याप्यो मयि चेतस्यनुग्रहः
॥ १ ॥ पद्म उवाच ॥ तत्र व्यवस्थामि विप्रर्षे तंत्रं वैलोकविश्रुतं ॥ ज्ञानयोग क्रिया
चर्या चतुष्पादसमन्वितं ॥ २ ॥ रहस्यमद्भुतं दिव्यं यन्मया कपिलाद्भुतं ॥ संसि
प्तं च महार्थं च सर्वसिद्धिप्रसादनं ॥ ३ ॥ सार्धं कोटिप्रमाणेन ब्रह्मणा केरावा-
द्भुतं ॥ तस्मात्समुत्सृतं तंत्रं वाग्धिरेरमृतं यथा ॥ ४ ॥ विज्ञानमादौ सकलं सृष्ट्युपा-
त्त्वा तमुच्यते ॥ ततो योगक्रियापञ्चाचार्या च तदनंतरं ॥ ५ ॥ विज्ञानं भगवद्भ्रा-
तं तज्ज्ञानं मुक्तिरुच्यते ॥ आदिमध्यांतरगहितं भवति ह्ययमच्युतं ॥ ६ ॥ नित्यं नि-
रूपमन्योतिर्नित्यत्वं निरंजनं ॥ सर्वोकारं निराकारं तमसः परमव्ययं ॥ ७ ॥
तत्कारणवशात्तस्मादाविरासीत्सनातनात् ॥ हिहस्तमेकवक्त्रं चरुभ्रस्फटि-
कसंनिभं ॥ ८ ॥ सहस्ररविवह्निंदूलक्षकोटिसमप्रभं ॥ मरीचिचक्रमध्यस्थं
चक्राध्यायुधलांछनं ॥ ९ ॥ श्रीवत्सकोस्तुभोरस्कंवनमालाविराजितं ॥ कि-
रोटहारकेयूरवलयदिदिविभूषितं ॥ १० ॥ पीतांबरधरं सौम्यं रूपमाश्रमना-

॥ परम ॥
॥ ७ ॥

मयं ॥ सवासुदेवो विज्ञेयः सृज्यं सर्वं चतुर्मुखात् ॥ ११ ॥ अयं च योगिभिर्निर्यं
इत्यग्रांतरविष्टरे ॥ पश्यंति सूर्यः शश्वत्तद्विष्टोः परमंपदं ॥ १२ ॥ वासुदेवान्त
तो जातो वासुदेवाहयोपरः ॥ एकवक्त्रश्चतुर्वीहृश्चक्रायायुषभूषितः ॥ १३ ॥
स्तिथे चक्रं मरुसिजं दधानः सृष्टयं पुनः ॥ मुक्तयेषां च जन्यं च गदासं हृतये त-
था ॥ १४ ॥ श्रीवत्सकोस्तुभोरस्कावनमालाविभूषितः ॥ मयूरकंठवज्र्यामः
पोतने सर्गिकांबरः ॥ सवासुदेवो भगवान् सृष्टिस्तिथं दमुक्तिदः ॥ आत्मानं
सद्विधा चक्रं पुनः केनापि हेतुना ॥ १५ ॥ तयोरेको वासुदेवः सत्सत्कारिक म-
न्त्रिभः ॥ नारायणो द्वितीयस्तु नोलांबुधसमप्रभः ॥ १६ ॥ संकर्षणो वासुदेवा
तस्मात्प्रपुत्रसंभवः ॥ प्रपुत्रादनिरुक्तो भूत्सर्व एतच्चतुर्भुजाः ॥ १७ ॥ ज्ञाना
दिगुणसामान्यो वासुदेवः प्रकीर्तितः ॥ पृथ्यांगुणानां वैषम्यवर्ष्यंते मूर्तयः
क्रमात् ॥ १८ ॥ ज्ञानाधिको भवेद्भ्रमसहस्रासंकर्पणाह्वयः ॥ बलधिको प्रपु-
त्रस्यादेरवर्ये चानिरुक्तः ॥ १९ ॥ मूर्तिभ्यश्चतुर्भ्यश्चतुर्विंशतिमूर्तयः

॥ राम ॥
॥ ७ ॥

जायंतेक्रमशोब्रह्मन्दीपादीपांतरंयथा॥२१॥सर्वेचतुर्भुजापद्मशंखच-
क्रगराधराः॥वासुदेवादादिदेवाअथमाकेशवस्तथा॥२२॥नारायणोमा-
धवश्चजज्ञिरेभूक्तरोत्तम॥संकर्षणाचगोविंदोविष्णुश्चमधुसूदनः॥२३॥
त्रयस्तसमजायंतप्रच्युक्तात्रिविक्रमः॥वामनःश्रीधरश्चैतेजज्ञिरेमुनिस्-
त्तम॥२४॥अभिरुक्षाहृषीकेशपद्मनाभश्चक्रत॥दामोदरश्चतेनेसंहाद-
यांश्चाप्रजज्ञिरे॥२५॥वासुदेवाचतत्रामतथासंकर्षणादापि॥प्रच्युक्ताह-
पितत्रामतत्रामैवानिरुक्षकात्॥२६॥अभूवत्क्रमशस्तस्यश्चतुर्भुजैःपुरु-
षोत्तमः॥अधोक्षजोऽसिंहश्चतुर्थश्चाच्युतोमतः॥२७॥चतुर्भुजेषुते-
भ्योमीजज्ञिरेचयथाक्रमं॥जनार्दनस्तथापेंद्रोहरिःकृष्णःसमारख्यथा॥
२८॥वासुदेवादादिदेवान्मूर्त्यंष्टकमजायत॥ब्राह्मीचमूर्तिप्रथमाप्राजा-
पत्याचवेष्णावी॥२९॥दिव्याचार्योमानुषीचसप्तमीचाकरोमता॥पेंशा-
चीचरमावासांमूर्तिनामपरादृश॥३०॥मोनाद्याजज्ञिरेविश्वचतुर्भुजा

॥ पञ्च
॥ ८ ॥

व्यवाक्रमं ॥ मत्स्याकूर्मो वराहश्च वामुद्देवा इजायत ॥ ३१ ॥ नृसिंहो वामनो रा-
मोजामदघ्नोऽप्यजायत ॥ संकर्षणान्तश्चाजज्ञे प्रथुम्नाश्च वावली ॥ ३२ ॥ अग्नि-
रुश्चादभूत्कृष्णः कल्कोतिदशमूर्तयः ॥ संकर्षणाच्च पुरुषः मत्स्यः प्रथुम्नसंभ-
वः ॥ ३३ ॥ जातोऽप्युतो निरुभ्राश्च वशुल्लेलास्यमोहनः ॥ राशाहैः सौरि रत्नेशो
वासुदेवाच्च नज्जिरे ॥ ३४ ॥ संकर्षणाक्षयप्रीवः रांखोदरनृकेसरो ॥ वैकुण्ठः मृ-
र्तिराघ्वानुमुकुन्दश्च वृषाकपिः ॥ ३५ ॥ तत्रैवादि वराहश्च ततः संकर्षणादपि-
जनंतः पन्नगोजातः सहस्रफणवान्वली ॥ ३६ ॥ सुदर्शनाप्यायुधानिकिरोटा
द्विविशूषणं ॥ सूर्याविर्भावसमये सहैवैतानि नज्जिरे ॥ ३७ ॥ देवः श्रियादय-
स्तत्तमूर्तिभेदं समाश्रिताः ॥ श्रीवत्सादेव सकला नज्जिरे दिव्यलांछनाः ॥ ३८ ॥
गरुडः पक्षिणां मिश्रो वाहनो वलिनां वरः ॥ वासुदेवादिमूर्तिभ्यश्चंद्रो मूर्तिर-
जायत ॥ ३९ ॥ कुमुदाप्याश्च शूतेशाः सर्वैः पार्षतदेसह ॥ पादतश्चानिरुभ्रश्च
समभूवनसहस्रराः ॥ ४० ॥ सहस्रशीर्षचरणहस्तनेत्राद्भुतास्तुतः ॥ अज्जि-
रु-

॥ राम ॥

साज्जगज्जलेसांगा देवयथाक्रमं ॥ ४१ ॥ मुरवादिंद्रश्चवदिश्च चंदोस्यंगानि
पटतथा ॥ अथोर्मूर्धोनयनात्सूर्योमनसश्चंद्रमाभापि ॥ ४२ ॥ ओजादिशोनभोन
भेः पश्यांभूमिरजायत ॥ प्राणाद्वायुस्तथापानान्मृत्युः केशान्निशां वृषः ॥ ४३ ॥
तस्मादिकावभेदश्चकालश्चाभूत्तथाधियः ॥ वनस्पतयमोषधोरामकृपाः
दिनिमृताः ॥ ४४ ॥ यज्ञाश्चनश्चिरेतस्माद्द्वहवो बहुदक्षिणाः ॥ चानुर्वर्ण्यं क्र-
माद्दृक्कवाहुरुचरणोद्भवं ॥ ४५ ॥ एवं सृष्टाजगत्सर्वं विश्वरूपचरो हरिः ॥ आ-
स्तेनंतासनं देवः श्रीभूमिभ्यां सहप्रभुः ॥ ४६ ॥ मध्येक्षीरार्णवेसेतद्दीपारथे
हेमनिर्मिते ॥ प्रासादेसेव्यमानश्चयोगिभिर्विचैरापि ॥ ४७ ॥ चंद्रार्थे द्वार-
पालेश्चकुमुदाब्जनुजीविभिः ॥ पक्षींश्चविष्वक्सेनाभ्यांसेव्यमानो मुशन्वि-
तः ॥ ४८ ॥ श्रीवत्सवस्थानिश्च श्रीरज्यः शाश्वतो ब्रुवः ॥ अन्निरुभोजगत्वां
दोरिंश्चार्थे परिपालयन् ॥ ४९ ॥ इति पंचरात्रे महापनिषदि पार्ष्णिपत्तं ब्रह्म न-
पारे मृत्युत्पत्तिकथनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ पञ्चठवान् ॥ ब्रह्मणः सृष्टि

॥ पद्म०
॥ ९॥

रघुना वस्यते हि जसन्तम ॥ नारायणो सृजन्तो यंतत्रैवासीन्महा र्णवः ॥ १॥ अ
निरुक्षां राजा दुर्गा माया रूपामोहिनी ॥ तत्रोषमसृजन्तस्मिन्माया रूपे म
हाद्रुमे ॥ २॥ अनिरुक्षां राजश्रीमान् पद्मनाभः पुरातनः ॥ संहृत्वा लोकान्पुरु
षः पर्णपर्यंकमेयिवान् ॥ ३॥ तत्र पुंसः शयानस्य नागपर्यंकं भूपिते ॥ हि र
ण्मयं पद्मगर्भेनाभे रंडमजायत ॥ ४॥ तदंडं पंचभूतात्मभूतं रक्षमता कितं
अंडस्य वर्तमानस्य मध्ये पद्मं सितप्रभं ॥ ५॥ सहस्रद्वयपर्यंतं भ्रंतः कसरमं
दितं ॥ मध्ये कर्णिकया युक्तं अद्भुतं सृष्टिकारणं ॥ ६॥ सृष्टारमसृजन्तस्मिन्
पद्मनाभश्चतुर्भुवं ॥ आसनं वल्लणायस्मात्पद्ममादावभूत्ततः ॥ ७॥ भयं
वामपिदेवानां आसनं पद्ममिष्यते ॥ सनंदनादीनसृजत्सृष्ट्यर्थं पद्मसूस्व
यं ॥ ८॥ सृष्टं मनो नदधिरेते चखायं भुवास्त्रय ॥ सर्वैते योगिनां ज्ञाता वीत
रागा विमलराः ॥ ९॥ तेषु च निरपेक्षे पुलोकसृष्टं महात्मसु ॥ ब्रह्मणो भू
त्सहाक्रोचस्त्रैलोक्यदहनसमः ॥ १०॥ भृकुटी कुरित्वा तस्य ललाटात्क्रो

॥ राम ॥
॥ ९॥

धरीपितात् ॥ समुत्पन्नस्तद्गुरुद्वेषुगांतामिसमप्रभः ॥ ११ ॥ सर्वनारीन
रवपुः महाकायः प्रतापवान् ॥ संविभन्यात्मनोर्दहंनरंनारींचनिर्ममे ॥ १२ ॥
मिथुनानक्षिरेत्तस्माद्गुहाणांकोटयस्तथा ॥ सर्वैचतुर्भुजाः क्रूरास्त्रिनेत्राश्च
लपाणयः ॥ १३ ॥ तेषुप्रधानाविभ्रंद्गुहाएकादशस्मृताः ॥ रुद्रसृष्टिर्मपिप्र
प्राच्यर्षीमालोक्यलोककुरु ॥ १४ ॥ मरीच्यारीन्पडपरान्मनसानिर्ममेपुनः
तेरेनदखिलं सृष्टुं त्रैलोक्यं सचरन्वरं ॥ १५ ॥ एवं सृष्ट्वा जगदिदं पद्मयोनिः
अनुर्भुजः ॥ ध्यानं परममातसोकारणं स्वस्य चिंतयत् ॥ १६ ॥ आयस्तस्तस्य
पुरतः तेजः पुंजमिवाभवत् ॥ दिवाकरमहन्नाभं विश्वसंगातसंनिभं ॥ १७ ॥
तन्मध्ये पुरुषश्रेष्ठं पीतनिर्मलवामसं ॥ शंखचक्रगदापद्मधारयंतं चतुर्भु
जं ॥ १८ ॥ श्रोत्रसांकं प्रसन्नास्यं कोस्तुभेन विराजितं ॥ स्फुरतिकरीटहाराद्यै
र्भूषणैरपि भूषितं ॥ १९ ॥ तद्दृष्ट्वा पुरुषश्रेष्ठं पद्मयोनिरचिंतयत् ॥ एष ए
व परो देवः सर्वस्य जगतः प्रभुः ॥ २० ॥ नास्मात्परतरः कश्चिद्दृश्यते पुरुतः

॥ पत्र ०
॥ १० ॥

स्त्रितान् ॥ तमेव संसयान् पृष्टुं विविधानुपचक्रमे ॥ २१ ॥ ब्रह्मा ॥ कस्त्वमत्य-
ङ्गताकारः पुरुषः पुरुषोत्तम ॥ मत्तं जिज्ञासमानाय मात्मानं दर्शयत्पुनः ॥ २२ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ त्वष्टारं सर्वलोकानां पुराणं पुरुषोत्तमं ॥ जनार्दमस्य-
निचनं विश्विमामचलश्रुवं ॥ २३ ॥ कारणं सर्वलोकस्य माचमृत्संयदांतव ॥ सं-
शयस्य त्वदीयस्य छेत्तारं मामुपस्थितं ॥ २४ ॥ ब्रह्मा ॥ चनोस्यनुगृहीतोस्मि पृ-
ष्ठीकामोस्मिदाश्रित ॥ अज्ञानं नास्ति तद्भयं कर्तव्यं नास्ति चाकृतं ॥ २५ ॥ नान-
राष्ट्रमवाप्तव्यं त्रिपुलोकं पुविध्यते ॥ कस्य हेतोर्न गत्सृष्टं भवान्नेरयते वद ॥
२६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कोऽपि केवलं ब्रह्म न सृष्टिं संहारपालनैः ॥ लोक-
नामपि सर्वेषां महं केनापि हेतुना ॥ २७ ॥ इति पंचरात्रे महोपनिषदि पाश्च-
तंत्रे ज्ञानपादे ब्रह्मादि सृष्टिप्रकारेणामनृतोषोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ब्रह्मा ॥ विश्व-
केन रूपेण केन रूपेण वा सिवा ॥ संहर्तुं यतसे केन सृष्ट्वा मे विजुं भवे ॥ श्री-
भगवानुवाच ॥ अनंताः शक्तयः सृष्टामनसैव चतुर्मुख ॥ चतस्रस्तस्मिन्नि

॥ राम ॥
॥ १० ॥

दिष्टामुख्याविष्वादिमूर्तयः ॥२॥ रजःसत्त्वतमोमथस्त्रिभ्यः संसारगोचरः
मानंशाखाचतुर्धातुभुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥३॥ रजोगुणेन भुवनं सृजामि
सत्त्वराचरं ॥ पालयामि च सत्त्वेन तमसासंहरामि च ॥४॥ आबंदात्मानमा-
ज्जायवास्तु देवाह्वयस्वयं ॥ विवादायामिसंसागयेमामेव भ्रजंतितान् ॥ ५ ॥
सृजामि पापमिह ज्येष्ठपुत्रादिभिस्त्रिभिः ॥ वास्तु देवात्मरूपेण परेण भ-
वसागरात् ॥ ६ ॥ विपादायामि निष्क्रामान्येमासागधयंतितान् ॥ मुख्यः अ-
नुर्णामेतेषामुच्यते परमः पुमान् ॥ ७ ॥ अपवर्गकरत्वेन वास्तु देवः सर्वैरितः
ब्रह्माह्वयस्तथो न्येतु संसाराहितदृष्टयः ॥ ८ ॥ ब्रह्मा ॥ संसारी पुरुषः कोस्य
मात्रेकेवापरापरे ॥ मुक्तः कोस्य मात्रे देन विष्यते परापरे ॥ ९ ॥ श्रीभगवा-
नुवाच ॥ पुण्यपापनिमित्तैः सुखदुःखनिषेविते ॥ संसारी सापरा मात्रा
ब्रह्मभूयमदीयते ॥ १० ॥ मात्रापरा भवेत्तस्य स्वाचरत्वमसत्तमं ॥ संसारवा-
सनातीतं विमुक्तं कर्मबंधनैः ॥ ११ ॥ आसत्तत्प्रमुदासीनं मुक्तमाहुर्मनीषि-

॥ पञ्च
॥ ११ ॥

णः ॥ सदेकरूपरूपस्य मात्राकापिन विद्यते ॥ १२ ॥ ब्रह्मा ॥ के संसारं प्रपश्यं
ने कंच गच्छति निर्घृतिं ॥ कौतूहलं हि भगवन् ब्रूहि तत्संयथा तथं ॥ १३ ॥ श्री भ
गवानुवाच ॥ फलयामनया कर्म विहितं वैदिकं भजनं ॥ बध्नते निस्पृहः क
र्म भजमानो न बध्यते ॥ १४ ॥ ज्ञानं वै पयिकं यस्य च स्रगादिनिबंधनं ॥ बध्न
ते स परे देवस्य ज्ञानं समुच्यते ॥ १५ ॥ पञ्च उवाच ॥ मुक्तात्मनश्च भगवता
त्तदः कः पुरुषोत्तम ॥ एतदा च स भगवन् अत्र गुह्यं यदि प्रभो ॥ १६ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ अहमेव भवंत्येतेन भेदस्तत्र कश्चन ॥ यथाहं विहराम्येवं त
था मुक्ताश्च देहिनाः ॥ १७ ॥ ब्रह्मा ॥ बध्नन्ति पुरुषान्कृते हेतवः कर्म हेतवः ॥
कर्मपादोर्निगलितान् पुरुषान् आमयंतिये ॥ १८ ॥ श्री भगवानुवाच ॥ त्रि
भिरवगुणैर्वस्ते समस्तेः पूर्वमिरितैः ॥ सत्त्वादिभिः क्रिया चापि त्रिविधा
संभवते ॥ १९ ॥ तथा संसारमृच्छन्ति पुरुषा पूर्ववृत्तयः ॥ एवमेव स्मरन्नेष्ट
यन्मां लं परिपृच्छसि ॥ २० ॥ ब्रह्मा मे भिर्गुणैर्योगः पुरुषस्योपजायते ॥ क-

॥ राम ॥
॥ ११ ॥

र्मपाशोर्विमुच्येतमोक्षमाणश्चपूरुषः॥२१॥श्रीभगवानुवाच॥पुरुषस्य
गुणाएतेदेहधर्मानुवर्तिनः॥विषयस्यवद्यादेशोभवंतिनभवंतिच॥२२॥
ब्रह्मा॥कोसोविषयइत्युक्तःपुरुषाणांमहेश्वरः॥यस्ययोगाद्भवंत्येतेनभ
वंतिचतेगुणाः॥२३॥श्रीभगवानुवाच॥त्रिगुणाप्रकृतिब्रह्मन्विषयोदेहि
वस्मृतः॥तद्योगाद्दृश्यतेननुस्तद्विद्योगाद्द्विमुच्यते॥२४॥जानातिपुरुषानि
तंप्रकृतित्रिगुणात्मिको॥साचप्रसूतेसततंनिशमस्यपृथग्विधां॥२५॥स्व
रूपंविस्मरंतेषानिद्र्याविवसस्वयं॥सबंधइत्यतेपुंसांकिंभूयःश्रोतुमिच्छति
२६॥इतिश्रीपंचरात्रमहोपनिषदिपाशेतंत्रेज्ञानपादेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥
प्रकृत्यातस्यसंयोगोनायतेकेनहेतुना॥एतदन्वेष्यभगवन्नरहस्यंदुर्लभंम
तं॥१॥श्रीभगवानुवाच॥पसायाकरणंब्रह्मन्मनादिरविनाशिनी॥यु
वक्तिपुरुषंसेषाप्रकृत्यागुणरूपया॥२॥मअसादंविनातस्थानविगमोऽ
स्तिर्काहंत्विन्॥यावन्नाहंप्रमीदामितावन्मायादुरत्यया॥३॥ब्रह्मा॥पूर्ण

॥ पञ्च
॥ १२ ॥

कामस्य देवस्य प्रसादोऽङ्गनिबंधनं ॥ ननानेकार्णतस्य तन्मेघ्रहिनिबंधनं
॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वर्णाश्रमाश्रमाणां च मर्यादायामया कृता ॥ ता-
ये समनुवर्तेते प्रसादस्तेषु मे महान् ॥ ५ ॥ तं स्यात्संसारिणां पुंसां मत्प्रसादे वि-
ना क्वचित् ॥ निश्रेयसकरेनान्यत बुध्द्वस्वकमलामन ॥ ६ ॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्
देवदेव शजानामिपुरुषोत्तमं ॥ तामेव जगतां मन्ये अष्टारं कमलेक्षण ॥ ७
अप्रचंति यतो लोकाः प्रलयं यांति यत्र च ॥ भगवन्स्तद्दरोपेण ज्ञानुमिच्छामि
शंसमे ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अरुतिः पुरुषश्चोभे मम रूपे दुरत्यये ॥ अ-
नुप्रविश्य द्वितियं शोभसाम्यहमिच्छया ॥ ९ ॥ अरुतिस्त्रिगुणाज्जननादि-
रावनादिनी ॥ पुरुषाधिष्ठितासूतस्त्वावराणि चराणि च ॥ १० ॥ गुणसास्या-
स्तनस्तस्मात्पुरुषाधिष्ठिता पुनः ॥ अजायत महः तत्त्रिविधं त्रिविधैर्गुणैः
११ ॥ अहंकारस्ततो जातस्तस्य तिस्रो विधाः सूताः ॥ वैकारिकस्ते जरास्य भूता-
श्चिश्चेति तस्त्रिधा ॥ १२ ॥ वैकारिकादहंकारासात्प्रकासं च जज्ञिरे ॥ ज्ञानं

॥ राम ॥
॥ १२ ॥

द्वियाणिपंचैवराजसातैजसात्पुनः॥१३॥कर्मैद्वियाणिजातानिभूतादेस्ता
मसादथ॥शङ्खतन्मात्रमभक्त्वाकाशममजीजनत्॥१४॥स्पर्शमात्रंतथाक
शातस्माद्वायुरजायत॥रूपमात्रंततोवायोस्तस्माद्वायुरजायत॥१५॥रस-
मात्रमन्यनेतस्माद्रूपःप्रजज्ञिरे॥गंधमात्रंततोश्चापिगंधमात्राततोमही
॥१६॥शङ्खैकगुणमाकाशंशङ्खस्पर्शगुणानिलः॥शङ्खस्पर्शौतथारूपंतद्द
नेरुहाइतः॥१७॥शङ्खस्पर्शोरूपरसंचातुर्गुण्यमपांस्मृतं॥शङ्खस्पर्शोरूपर
सगंधापंचगुणामही॥१८॥नानावीर्याष्टकभूतास्तेसृष्टासंहितंविना॥
नाराकुवंप्रजासृष्टंतस्तेसंहतास्वयं॥१९॥महतादिविशेषांताःप्रधानपु
रुषोरिताः॥अदंममांशभूतस्यपद्मनाभस्यपद्मज॥२०॥नाभेरजीजनतस्त
स्माजगत्थानिरभूद्भवान्॥सर्गादौप्रकृतौरेवमुद्भूतमखिलंजगत्॥२१॥ली
यतेप्रकृतावेवकल्यांतेकमलासन॥ब्रह्मा॥मन्थेत्वयाजगत्सृष्टंविधतंतत्क
याविभो॥कालरूपस्त्वमेवैकःकल्यांतेसंजहर्षिच॥२२॥इदानींवदमेज्ञा

॥ यमं
॥ १३ ॥

नं ब्रह्मसिद्धिदमच्युत ॥ यतज्ञातानपुनर्नमकारणं भववंचनं ॥ २५ ॥ श्रीभ
गवान् ॥ ज्ञानं द्विविधमारब्धातंसत्तारख्यंचक्रियात्मकं ॥ सत्तारख्यस्य क्रियारख्यं
नसिद्धिरख्यभिन्नारिणी ॥ २५ ॥ ब्रह्मा ॥ ज्ञानं क्रियात्मकं तावत्तदकीदृशं
प्रभो ॥ येनाभ्यस्तेन सत्तारख्यं यास्यामि ब्रह्मसिद्धिदं ॥ २५ ॥ श्रीभगवानुवाच
यमश्च नियमश्चैव क्रियारब्धाद्विविधास्मृता ॥ ताभ्यां ज्ञानं च सत्तारख्यं प्राप्नो
त्येव न संशयः ॥ २७ ॥ ब्रह्मन्नभिन्नसत्तारख्यज्ञानां ज्ञेयमवाप्यते ॥ ज्ञेयान्मुक्तः
परानंदे परं चामनिपद्यते ॥ २८ ॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्ममाप्स्ये त्वया मया गुपायः कथि
तः परः ॥ इक्षणीं देव देवरा ब्रूहि मे ब्रह्मलक्षणं ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सा
नंदलक्षणं ब्रह्मनादिरूपमपिक्रियं ॥ दोषादिभिरसंस्पृष्टं निष्क्रीयं निर्वि
कल्पकं ॥ ३० ॥ अद्वैदमनवच्छिन्नं स्वयं वेद्यं निरंजनं ॥ सूक्ष्मं स्ववशं स्वैरं स्वयं
ज्योतिरनामयं ॥ ३१ ॥ अनंतमक्षयं शांतं महं तमवर्धयत् ॥ श्रुवमेकं चि
दानंदं चिद्रूपं सर्वगं परं ॥ ३२ ॥ गतागतविनिर्मुक्तं वाक्कहे वाहुयं विभुं ॥ प्र

॥ राम ॥
१३

भवसर्वभूतानां ईश्वरं पुरुषोत्तमं ॥३३॥ स्वभावनिर्मलं नित्यं निस्तरंगं नि-
राकुलं ॥ निमग्नं दंगुणातीतं सगुणं सर्वकामदं ॥३४॥ हीनवर्णैरसंसेव्यं मो-
क्षमाणे रतर्कितं ॥ अध्येयं ध्येयमा इवैवं भर्वाङ्गनसगोचरं ॥३५॥ पाद्भुज्यवि-
ग्रहं सर्वशक्तिस्वाश्रयमाश्रितं ॥ भूतेशं भूतहृद्भूतं तममः परतस्थितं ॥३६॥
प्रधानं प्रकृतेरन्यत् भाग्यं भोक्तृनिरंकुरां ॥ प्रमाणप्रत्ययातीतं सर्वतोऽस्ति-
दिशोमुखं ॥३७॥ सर्वतः पाणिचरणं सर्वमाचृत्य तिष्ठति ॥ बहिर्न तस्त्वस्थ-
पि सर्वतः श्रुतिशालिनं ॥३८॥ अजमोकारमज्जकं मूत्रलमंत्रालिकं शिवं-
मायारूपममायाहिनित्यत्प्रमणोरणु ॥३९॥ महतोपिमहस्तुलममृतं म-
दुदीक्षिमत् ॥ अमूर्तं मूर्तमोजस्वी चिद्वचनं निरुपद्रवं ॥४०॥ पश्यं नित्यं परं
ब्रह्म परेण ज्ञानचक्षुषा ॥ योगयुक्तः सदा मर्त्यैः भाजोति च परंपदं ॥४१॥
इति श्रीपंचरात्रे महापनिषदि पार्श्वतंत्रे ज्ञानपादे ब्रह्मलक्षणं नाम पंच-
माध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मा ॥ सर्वतः पाणिपादादिब्रह्मणोरुपमीरितं ॥ अरु-

॥ परमं ०
॥ १४ ॥

पस्यापितसर्वे कथयस्वयथातथं ॥ १॥ श्री भगवानुवाच ॥ चराचरमि
दं कुरुमाक्षिप्तं परमात्मना ॥ यतस्तसर्वपाणिलंतस्य लक्षणमुच्यते ॥
॥ २ ॥ देशकालाविशेषेण संयुक्तं परमेष्ठिना ॥ योगपथेन सततं सर्वतः प्रा
कृष्टमुस्मृतः ॥ ३ ॥ तिर्यग्धूमवश्रोस्र्गताभासयते जगत् ॥ रविर्यथा त
थाकृत्वा विश्वतश्चरुच्यतः ॥ ४ ॥ सर्वे पुरस्त्रितं तस्य वस्तुजातं यतस्थि
तः ॥ विश्वतो मुखता तस्य ब्रह्मणः कमलासन ॥ ५ ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि सर्वा
णि श्रयंते श्रियुक्तं ॥ तथा ज्ञानाश्रयत्वेन ज्ञेयः सर्वैशिराश्रयुः ॥ ६ ॥ वि
दूरमविदूरं तथा व्यवहिते नरे ॥ शृणोति राहुसंघातं तेनासौ सर्वतश्च वाः
॥ ७ ॥ भिन्नो वह्निरयः पिंडाद्भिन्न इव दृश्यते ॥ तद्वत्क्षणात्पृथक् मृतो ऽ
व्यक्तमावृत्तिरिति ॥ ८ ॥ आदर्शो निर्मले यद्ददंतस्मात्प्रतिमा यथा ॥ दृश्य
ते तन्न तद्वत्सादृशो रव्यक्तरूपता ॥ ९ ॥ ज्ञानेन्द्रियाच्चातिविज्ञानो रूपादिपु
त्रतुर्मख ॥ भगवानमुवाचेतोः सर्वज्ञः कथितो बुधैः ॥ १० ॥ परमेण सह

॥ राम ॥
१४

लेनमंयोगात्परमात्मनः॥ व्यापितमुच्यतेविद्योरीस्वरस्यमहर्षिभिः॥११॥
अनादित्वमजत्वेनतथैवानंतथाविभोः॥ परोक्षत्वेनसर्वेषांस्वसदित्युच्य
तेनृभिः॥१२॥ स्वसंविद्धिपयंमन्मगंचपुण्यादिकेयथा॥ त्रिभिर्गुणैरव
शोपिब्रह्मवत्तेषुतिष्ठति॥१३॥ यथापुष्करवर्णेषुस्वरुसंभ्रःप्रतिष्ठितं॥ अं
तर्वीहिरापिआप्यतिष्ठत्येकोयुगार्णव॥१४॥ निमग्नस्यैवकुंभस्यर्वाहिरंत
रपांस्तिः॥ परस्त्रज्ञयोरैक्यमात्मनोश्रुतिर्वाहितं॥१५॥ क्षेत्रज्ञज्ञास्यु
वाहुल्यं देहभेदात्प्रदीयते॥ एकस्यैवहिर्विवस्यदर्पणेषुयथाभिदा॥१६॥
श्रुतादिपंचसंधानंक्षेत्रंतत्रव्यवस्थितः॥ जीवोयस्तंविदुःप्राज्ञाक्षेत्रज्ञं प
रसंहितं॥१७॥ अबुधिवोषमस्यष्टंयत्कस्योपरिविष्टं॥ परात्परतरंवि
ष्टुंसूर्योज्ञानवक्षसा॥१८॥ विदंतिदेशिकास्तप्राज्ञानगोचरमक्षरं॥ प
रस्यव्यापिनोदेहचलनाश्वानविश्रमः॥१९॥ यथाघटस्त्वमाकारांनीयं
मानेषटेषुथा॥ यातीतिवस्तुतांनैवभेदोस्तिपरजीव्याः॥२०॥ पद्मप

॥ पर
॥ १५ ॥

त्रसहस्रेषु मूर्तिभिर्नैषु चक्रमात् ॥ सूक्ष्मत्वात्कालभेष्वत्रिषानेषोपल
भ्यते ॥ २१ ॥ तथैव परमात्मायं विज्ञानात्परिकीर्तितः ॥ दूरस्थमज्ञाः पश्यन्ति
दृश्यमेविष्टतं मदा ॥ २२ ॥ वितत्यवायुराकाशं यथैकस्तिष्ठति प्रभुः ॥ तथा
चराचरं विश्वं व्याप्य तिष्ठत्यनस्ययं ॥ २३ ॥ सृष्टुं संहर्तुं मोक्षानोरश्मो नभ्युद्दि
ता रविः ॥ यथा तथा जगत्सर्वं सृष्टुं हर्तुं प्रभुर्हरिः ॥ २४ ॥ स्वंपरं चापि विषयं
प्रकाशयति चिद्वचनं ॥ यथाग्नीपस्वस्थापि घटारंभप्रकाशकृत् ॥ २५ ॥
वर्णैश्चितादिभिर्दो नस्तद्भानथास्यते हरिः ॥ पृष्टिभर्गुणैरनितत्वात्ज्ञाना
दिभिरनस्यगैः ॥ २६ ॥ भगवान्कथितः सद्भिः परमात्मा जगन्मयः ॥ दक्षिण
पिस्ति तैतैलं माचुर्यैश्च गुडादिषु ॥ २७ ॥ अभिन्नं तत्त्वतो दृष्ट्वाद्मूर्त्तं तत्र च त
स्त्रितं ॥ उपलंभनसानिष्याद्दृश्यते न तदीक्षते ॥ २८ ॥ अजोऽथ मूर्तिं सर्वेषां
तदात्मा परः पुमान् ॥ ज्ञानीनां भावनायोगाद्दुपलब्धिपथंगतः ॥ २९ ॥ च
राचरेषु सर्वेषु यद्दृश्यते व्याप्य विष्टितं ॥ ब्रह्मा ॥ अमूर्त्तं स पृथग्भूतं स्वसंवेद्यं

॥ राम ॥
१५

वदंति च ॥ विषया भगवन्मक्षंतानान्वक्ष्यथा तथं ॥ ३० ॥ श्री भगवानुवाच
पंचगोन्कमार्गेण येही सांचक्रमंडले ॥ कृत्वा समर्चनं विष्णोर्हि पट्टकाक्षर-
विषया ॥ ३१ ॥ आराध्यंति शास्त्रोक्तविधिना देशिकोत्तमाः ॥ तेषां हृदंभुजे
साक्षात्कृतं कीदृक् ॥ द्वा विरग्न परः पुमान् ॥ ३२ ॥ तरेति विष्णुमायां तेन तरे-
तीतरे जनाः ॥ ब्रह्मा ॥ वस्तुसाक्षात्कृतं कीदृक्कूलक्षणं तस्य कीदृकं ॥ भगवन्
कथ्यतां सर्वं मयि चेतस्यनुग्रहः ॥ ३३ ॥ श्री भगवानुवाच ॥ बालाश्रयत आ-
गच्छं प्रथानपुरुषात्मकं ॥ गमनागमनैर्हो नं माणिष्टं तद्गोरपि ॥ ३४ ॥ म-
हिष्टं वहतो वस्तु परमानंदविग्रहं ॥ विभिन्नस्य विनिर्मुक्तं सर्वगं भावनात्म-
कं ॥ ३५ ॥ तद्रूपं प्रणवावेद्यं प्रतर्कप्रणवानितं ॥ एवं रूपं चरं देवं हृदये यो-
गिनः सरा ॥ ३६ ॥ सूक्ष्मं सूक्ष्मं परंतस्य त्रिविधं रूपमीरितं ॥ सूक्ष्मे तत्सकलं
ज्ञेयं सूक्ष्मं सकलनिष्कलं ॥ ३७ ॥ परं निष्कलमेवास्य रूपं कमलसंभव ॥ रू-
पं महेश्वरीर्पादिसकलं परमात्मनः ॥ ३८ ॥ तेजः पुंजं सपादादिरूपं सक-

॥ पक्षं
॥ १७३ ॥

लनिष्कलं ॥ सच्चिदानंदरूपादिरूपं निष्कलसंज्ञितं ॥ ४० ॥ प्रकृतिर्विकृ-
तिश्रोत्रे हेरूपे परमात्मनः ॥ सत्त्वादीगुणसंघातः प्रकृतिर्विकृतिः पुनः ॥
४१ ॥ पुरुषास्त्रिगुणात्मख्यस्तेन यस्त्रिगुणामिका ॥ अचिद्विद्वानगत्सर्वे
प्रसूतचेतनामिका ॥ ४२ ॥ संहरं सपित्तसर्वे नियोगादेव तस्य सा ॥ एक ए-
व परादेवानानादात्किमनन्वितः ॥ ४३ ॥ करोति सर्वसंहारं स च नारायणः
स्मृतः ॥ नानादिग्भिः पुरद्वारैः यथा पुरनिवासिनः ॥ ४४ ॥ अंतर्विशतितद्
त्रपुरुषाः पुरुषंपरं ॥ उपासकाविद्यंतं तं विज्ञप्त्वा परवामदा ॥ ४५ ॥ ज्यो-
तिर्मंदलमध्वरुक्साभं पुरुषंपरं ॥ इत्यस्य कर्णिकारुदंशं वचनं गदा च-
रं ॥ ४६ ॥ चतुर्भुजं भावयंतस्त्वेतं पुयोगिनः ॥ ब्रह्मरंभ्रे भुवोर्मध्ये नाभि-
चक्रं गजावरे ॥ ४७ ॥ जिहासे तालुमध्ये च भावयंतो यतं तं द्विजाः ॥ पूर्वजन्म-
रुतं कर्म दद्याद्योतिस्तनातनं ॥ ४८ ॥ विष्णोरागचनपराः पंचकालपराय-
णाः ॥ अष्टांगयोगसिंशाश्च दद्यात्सर्वचिंतकाः ॥ ४९ ॥ वासुदेवाश्च यो

॥ राम ॥

१५

मर्त्यो वासुदेवः परायणः ॥ सर्वपापविश्रान्तात्मा याति ब्रह्मसनातनं ॥ ५० ॥
वर्षधारा पृथग्भूताः पतंत्यो जवतो दिवः ॥ भूम्यां वै कथं यथायांति तद्वत् ब्र
ह्मणियोगिनः ॥ ५१ ॥ अहो न दीनां बहुभारसरूपादिभेदवत् ॥ प्रविष्टं वा
रिधेर्वारिनादकाश्चतिरिच्यते ॥ ५२ ॥ तथैव ब्रह्मणि परमुक्तात्मानश्चनुमु
ख ॥ एकमात्रेण तिष्ठन्ति तस्मात्लोक्यादिवा भवेत् ॥ ५३ ॥ एतद्ब्रह्मस्य मुदितं
निषट्मूपनिषत्सु च ॥ उक्तं प्रकाशितं तु श्रमया कमलसंभव ॥ ५४ ॥ इति
श्रीपंचरात्रमहोपनिषदि पाश्चते तत्रे ज्ञानपादे ब्रह्मप्रान्तस्युपायकथनं ना
मपष्टौध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्मणः प्रान्तस्युपायस्य ज्ञानस्योत्पत्तिकारणं
उच्यतां तदशेषेण प्रसादो मयि चेतव ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ बाह्योप
रागरहितं निर्मलं तस्य जायते ॥ विज्ञानं यस्य भगवन्समाराधनकर्मभिः
॥ २ ॥ मनाश्च विद्याविलयो योगांगैश्च यमादिभिः ॥ शौचमिज्यातप इव
र्यो स्वाध्यायाभ्यसनंतथा ॥ ३ ॥ ब्रह्मचर्यमिनाहारोमौनमिन्द्रियनिग्रहः

॥ पञ्च
॥ १७ ॥

महिंसाचोपवासश्चस्नानतीर्थनिषेवणं ॥ १४ ॥ वैराग्यं पुत्रदारेषु दुःशाहा-
रविवर्जनं ॥ अक्रूरतारुक्षसेवासमामैतन्नशंसत ॥ १५ ॥ परदारपवस्वपूर्वमु-
ख्यं शास्त्रसेवनं ॥ असक्तता भोजनादावेते चित्तप्रसादनं ॥ १६ ॥ ज्ञानं प्रत्य-
ङ्मुखं जातं तेन जातानि तत्पदं ॥ यत्प्राप्य न निवर्तेते जन्ममृत्युविवर्जिताः ॥
७ ॥ पुरुषा कथितो हेतुरिति विज्ञानजन्मनि ॥ संसारहेतुमधुना कथयामि
चतुर्मुख ॥ ८ ॥ शूद्राश्चात्मकं कर्म कृत्वा मायावशंगताः ॥ भोगाय तनमा-
ख्यत च कर्मप्रभावजं ॥ ९ ॥ दुःखं सुखं वा पुरुषः भुजंते हेतुयंत्रिताः ॥
संसृतिः सा चतुर्वक्त्रतस्यां कर्मैव कारणं ॥ १० ॥ मुक्तिज्ञाने चिकेतस्या संसृ-
तेरात्मनो भवेत् ॥ कर्माधिक्ये पुनः सैव जायते निरवग्रहा ॥ ११ ॥ संसार-
हेतुभूतं च कर्म ज्ञानेन नश्यति ॥ क्षीणे कर्मणि संसारहेतौ मुक्तिरनंतरा ॥
॥ १२ ॥ कल्पते संसृतिः कर्महेतुरुक्ता विनिश्चिता ॥ करोति कर्म चाविद्या
विवराः पुरुषस्वयं ॥ १३ ॥ गुणा एव त्रयो विद्यासमासध्यासवृत्तयः ॥ तैरे

॥ राम ॥
१७

वक्रुते कर्मशंवायदिवारुभं ॥१४॥ तैस्त्रिभिस्त्रिविधानि राजायते क-
र्मकारणं ॥ सैवाविद्या च माया च कथ्यते कोविदोत्तमैः ॥१५॥ सत्वात्स्वमयी
निशारजसः कर्मसंकुला ॥ तमसो मोहिनी नामताभिर्निगजितः पुमान् ॥१६॥
संसारत्ववशाः कर्मकरोति जनिकारणं ॥ सत्वादिगुणमंयुक्तं मनोभूतेषु पंच-
सू ॥१७॥ प्रवृत्तं पंचधा भिन्नं प्रसूतं बहुधा क्रियाः ॥ मनः सत्त्वगुणोपेतं पृथि-
वीत्पंचधा भवेत् ॥१८॥ तदा करोति पृथिवीं सननादिं क्रवां नरः ॥ ज्ञायथ्य
अतिशयां पालनं वानृणां तथा ॥१९॥ रजसि स्ते प्राणहिंसां मृगया बुद्धिमे-
वेत् ॥ तमसि स्ते तु इदं ये स्ते इतं भेदनं तथा ॥२०॥ आभिचारवशात्कारपर-
स्वहरणादिकं ॥ सत्त्वसंस्कृतं जलकोटां जलपानं च तुर्मुख ॥२१॥ तदीतरणमि-
त्यादिकरोति विविशः पुमान् ॥ रजसि स्ते जलशोषात्प्रवगाहादिमज्जनं ॥
२२॥ सेतुबंधं समुद्रादौ बाहुभ्यां तरणं यथा ॥ तमसि स्ते मनस्यंस्कृतं जलतीर-
विमोचनं ॥२३॥ कूपे वा स्वतनं शब्दं करोति पुरुषः सदा ॥ अग्नौ च तमस-

॥ पञ्च
॥ १८ ॥

लखे चंद्रसूर्यादिदर्शनं ॥ २४ ॥ पदुत्वमुष्णताभावं चरलहेमादिदर्शनं ॥ क
रोति रजसि प्राप्ते खड्गहस्तसमुत्थितः ॥ २५ ॥ मृगान्दंति तदा मुष्टिदंडैश्च भूरा
ताडनं ॥ तमसि स्ते मनस्यग्नौ रक्तपुष्यादिषु स्थहां ॥ २६ ॥ खसनस्ते गुणे सत्वे
शोभयानं च नर्तनं ॥ गानं प्रलापनं कर्म करोति रजसं स्थिते ॥ २७ ॥ चित्ते गजा
स्वरोहादितथोर्ध्वगमनादिकं ॥ तमोगुणस्ते मनसि प्रासादादरोहणादिकं ॥
॥ २८ ॥ सत्वेथो मनि चित्ते निराभासं निराश्रयं ॥ गमनं राजसे चित्ते दृष्टं जा
गृत्तियत्युनः ॥ २९ ॥ स्वापे तदीक्षते सर्वे मनस्तमसि संस्थिते ॥ सर्वदृष्टपदात्मा
नं सखदुःखेन बुध्यते ॥ ३० ॥ एवं बहुविधं कर्म पुमान्मायावराहदः ॥ करोति
त्रिगुणैर्युक्तः कर्मभिस्तैः पुमानयं ॥ ३१ ॥ संसारे पतितो जन्मनारां च प्रति प
ष्यते ॥ यदा प्रसादमुमुखः परमात्मा सनातनः ॥ ३२ ॥ तदा माया विनिर्मुक्तो यो
गयुक्तो जितेंद्रियः ॥ विज्ञानेन परं ब्रह्म प्राप्नोति सखलक्षणं ॥ ३३ ॥ ब्रह्मा ॥ ए
भिर्गुणैः कथं योगो वियोगो वा भवेत्कदा ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पुरुषस्य गुणा

॥ राम ॥
१८

येतेत्रयोपिकमलासन॥मायायोगवियोगाभ्यांभवतिचनभवंतिच॥३४
मायानपायिनीनित्यंमयितिष्टतिशाश्वतो॥मायावशांगताःसर्वेभ्रमंत्यज्ञा
नमोहिताः॥३५॥ब्रह्मादयोपिकिसुतदेवाद्याःकमलासन॥प्रसादाद्देवसा
मायामदधीनाविनश्यति॥३६॥मायायोगेनबध्यंतेमुच्यंत्येतांतरंतिये॥
ब्रह्मा॥परिपूर्णस्यभगवन्प्रसादस्तवकिंरुतः॥नविश्रकारणंतत्रतन्मे श्रु
हियथातथे॥३७॥श्रीभगवानुवाच॥श्रद्धाभक्तिसमाधिश्चमयिसम्यक्
समर्पितः॥कारणंशास्त्रदृष्टेनविधिनानान्यथाभवेत्॥३८॥सर्वेषांमोक्ष
माणानांकारणंत्रयमीरितं॥तैर्विनासंसरंत्येमायापरवशाजनाः॥४०
समावताररूपाणिबुद्ध्यासृष्टानिमन्सुखात्॥अधर्मस्योपशांत्यर्थंधर्मका
मप्रवक्ष्ये॥४१॥बहूनिबोध्युयोगानित्रयंतत्रसमाचरेत्॥सर्वाकारविनि
र्मुक्तंरूपंयत्परमात्मनः॥४२॥दुर्विज्ञानंतदेतेषांभ्रमादीनामगोचरं॥सु
क्तिकारणमित्युक्तंब्रह्मन्भूयःकिमिष्यते॥४३॥ब्रह्मा॥अचेतनंचेतनंच

॥ पद्म ०
॥ १९ ॥

रूपं सृष्टं समीक्ष्यते ॥ किमेकयोनि सा सृष्टियो निभेदः किमेदयोः ॥ ४४ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ अभिन्नमेकमव्यक्तं रूपं तत्परमात्मनः ॥ अविभक्तं विभक्तं च
दक्षिणसिंहरिवाहितं ॥ ४५ ॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं कदाचित्पुरुषं ह्यया ॥ महत्
जातः स्ततो व्यक्ता इहंकारस्ततो जनिः ॥ ४६ ॥ तन्मात्रा पंचकं जातं अहंकारात्म
नस्ततः ॥ इन्द्रियाणि दूरीकं च समजायत पद्मज ॥ ४७ ॥ महाभूतं पृथिव्यादिपंच
कं तदनंतरं ॥ अचेतनाचेतनाञ्च सृष्टिरेवमुदाहृता ॥ ४८ ॥ त्रिभिरेव गुणैरेतैरु
त्तमाधममध्यमाः ॥ जायंते कारणवशात्तां ब्रवीद्विक्रमादहं ॥ ४९ ॥ भावेषु तेषु
भूमिषु संस्रवंश्रेयांश्च नु मुख ॥ भूमिपृथराजसामध्याजगन्मस्तमसाधिकः ॥ ५० ॥
तत्र सत्तादिकैर्भावे रच्येनाममतोपणी ॥ आगो वाप्यपवर्गो वा फलं तेषां यने
स्थितं ॥ ५१ ॥ रजसाधिकभावेन यजंते ये हि जातयः ॥ तेषां त्रिविष्टपेवासः
पुनरावृत्तिलक्षणः ॥ ५२ ॥ संसृतिश्च क्षयेनस्य यजंते येन मोक्षिकः ॥ तेषां भु
वस्तलेवासः क्षये भूलोकसंसृतिः ॥ ५३ ॥ यस्तु भूतपियाचादियजंते तमसा

॥ राम ॥
॥ १९ ॥

धिकेः॥ उषितानरके चोरे जन्मस्वाजंगमादिषु ॥ ५४ ॥ गत्वा गतानि वर्तेते य
ज्ञधर्मपरायणाः ॥ अथापिननि वर्तेते ये ममाराधने स्थिताः ॥ ५५ ॥ आब्रह्मस
दना लोका जायंते वागवस्थिताः ॥ मल्लोकवासिनो भूयः संसरंति न कुत्रचित्
५६ ॥ तस्माद्भ्रजस्व मां ब्रह्मन्सत्त्वभावस्थितः सदा ॥ सत्त्वादिगुणयुक्तानां आह
रस्त्रिविधस्मृताः ॥ ५७ ॥ स्निग्धाश्च मधुरा हृद्यास्त्रिष्टतः प्रथमं गुणे ॥ कृद्वा मू
लवणमायामध्यमेतिष्टतप्रियाः ॥ ५८ ॥ रसहीनं यातया संपूतिगं चं चिरोष
तं ॥ इच्छिष्टं प्रीतिजननं जगत्पुणवर्तिनः ॥ ५९ ॥ सत्तासुखमयी निशरजसा
कर्मसंकुला ॥ निशादिवा निशो नित्यतमोयस्याधिको गुणः ॥ ६० ॥ सप्तसुखस्यो
र्ध्वगमनं स्थितिर्मध्यै रजोधिके ॥ अतो गतिस्त्वा मसानां त्रिविधानां त्रिधा ग-
तिः ॥ ६१ ॥ तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमना च तं ॥ सत्यज्ञानं तपोमोहं च
तिः शौचं रामसमा ॥ ६२ ॥ रत्यादयः सत्त्वनिष्ठे गुणाः कल्याणकारणाः ॥ म
हंकारस्तथादुर्षः क्रोधादंभइतीदराः ॥ ६३ ॥ गुणास्त्रोगुणस्यैतेतामसस्य

॥ संस०
॥ २० ॥

नुकथ्यते ॥ पश्यन् परनिंदाचनिशालस्यं नृशंसता ॥ ५४ ॥ इत्याद्यस्तमोधीना
गुणाप्रोक्ता चतुर्मुख ॥ प्रलीनयोरितलयोगुणयोश्च जघन्ययोः ॥ सत्वे प्रवृत्ते
विज्ञानमुरुष्टं जायते धिकं ॥ तेन प्राप्नोति परमं स्नानं परमदुर्लभं ॥ ५५ ॥ यत्
प्राप्य न निवर्तेते संसारे दुःखसंभवे ॥ देहं त्यजंत सलस्य लोका न्याति सनातना
त् ॥ ५६ ॥ रजस्य प्रलीनस्य जन्ममात्रं महाकुले ॥ प्रजयेत मसि स्य पुरुष-
स्य चतुर्मुख ॥ ५७ ॥ मूढयोनिपुनस्तस्यानिरुष्टा सुपुनः पुनः ॥ त्यजतो वे स्मृति-
र्येषु देहसंबंधमात्मनः ॥ ५८ ॥ भावे पुनंतमन्वेति पुरुषो भावना वशान् ॥ पुंसा-
मेवं वस्तुभिश्चागतयः समुदाहृताः ॥ ५९ ॥ इति पंचरात्रे महोपनिषदि पाश्चत-
त्रे ज्ञानपादे गतिविशेषकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ब्रह्मा ॥ विज्ञानोपाय-
रूपेण तपश्चर्यायकोर्तिता ॥ अगवंस्तत्तमः कीदृक्किंवा तल्लथ्यतां मम ॥ श्री-
भगवान् ॥ वाङ्मरः कायजलेन तपस्तस्त्रिचिंममं ॥ २ ॥ देवद्विजगुरुमाज्ञपू-
जनं शोचमार्जवं ॥ महिसनं ब्रह्मचर्यैतपःरायीरमीरितं ॥ अनुग्रहपरं वाक्यं

॥ यम ॥
२०

सत्वं भूतोपकारणं ॥३॥ स्वाध्यायाभ्यासनं चैतिवाचिकं कथितं तपः ॥ संतोषं
सततं ब्रह्मचिंतयात्मविनिग्रहः ॥४॥ भावश्चिः सोमवाक्यं तपोमानसमी
रितं ॥ श्रद्धानैकतंसम्यक्कृत्वांकांश्चिभिर्नरैः ॥५॥ सात्विकं तत्तपो ज्ञेयं
तद्विज्ञानकारकं ॥ सत्कारमानपूजादिमिष्यर्थं राजसंत्तपः ॥६॥ तामसंनु
तपस्तस्याथ सरोत्सादनादिकं ॥ कर्मतद्विधिं नैव विज्ञानोत्पत्तिकारणं ॥
॥७॥ ब्रह्मा ॥ कृतप्रसूतिर्जगतां तेषां नाशः कसंमतः ॥ कियंतं कालमेतेषां ति
तिर्मे भगवन् ॥८॥ श्रीभगवान् ॥ आपन्नाप्रकृतिर्यत्किंसूते सर्वे चराचरं ॥
तत्रैव लीयते सर्वं ब्रह्मे जायुषि च स्तुतिः ॥९॥ कालो युगसहस्राख्यो दिवारा
प्रश्नतावतो ॥ ब्रह्मणस्तेन मानेन रातमायुश्च वत्सराः ॥१०॥ भवंति मनवस्त
स्य दिने तत्र चतुर्दश ॥ एकोनसप्ततिः कालो मनोरेकस्य कीर्तितः ॥११॥ परु
स्मिर्ब्रह्मणवाचीने लयंगते ॥ प्रच्छदामहदाख्यो यंचतुराननकीर्तितः ॥१२॥
अवांतराश्च प्रच्छदादिनादिनमथोजनाः ॥ भवंति धानुभिस्ते स्ते महाश्च प्र

॥ पस्य ०
॥ २१ ॥

लयं पुनः ॥ १३ ॥ चक्रवत्प्रलयः कालो न विगमोऽस्ति कर्हि चित् ॥ ब्रह्मा ॥ किं
रूपाप्रकृतिर्देवसूते कथमिदं जगत् ॥ ब्रूहि सर्वमशेषेण भगवन्भूतभावन
न ॥ १४ ॥ अन्यूनाधिकरूपाणां सत्त्वादीनां चतुर्मुख ॥ गुणानां संभृतियांसा
प्रकृतिः सद्भिरुच्यते ॥ १५ ॥ अचेतनासा विश्वस्य यो निरव्याकृतिस्वयं ॥ नि-
त्यासूते जगत्सर्वे नैयोगात्परमात्मनः ॥ १६ ॥ अविभक्ता विभक्ता च दक्षिण
र्षिर्विचलिता ॥ संकर्षणाख्या भगवन्प्रकृता वेवता प्रजाः ॥ १७ ॥ रुद्रसंहर
ति स्वे रं ब्रह्मणो दिवसक्षये ॥ दिवसादो जगत्सर्वं पुनरेवा मृत्यज्जाः ॥ १८ ॥
लोककर्ता स्वयं ब्रह्मा यथा पूर्वं यथाक्रमं ॥ इत्येवं सर्गसंहाये मया सम्यगुदी
रितो ॥ १९ ॥ ऐश्वर्यं मष्टगुणवत्किं दधद्भक्तिमाप्नुयात् ॥ आप्नोतिकीदृक्
सायुज्यं युंजानस्य स्रमेधसः ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अणिमामहिमा ऽ
चापियाव देवास्य काम्यते ॥ तावन्तमिष्टमाप्नोति लघिमा धरिमापि वान-
२१ ॥ इष्यमाणमवाप्नोति लघिमांतेन पूरुषः ॥ देशं विदूरमध्येषु क्षणमा

॥ राम ॥
॥ २१ ॥

त्रेण गच्छति ॥ २३ ॥ यथाशात्मलितूलस्य तथा देहस्य लाघवं ॥ गरिमांतेन दे
हस्य पर्वतस्येव नोक्षति ॥ २४ ॥ आहारं पु विवारेण पु यथा कामं प्रवर्तते ॥ संक
ल्पेनैव भूतानि पश्यंति कमलासन ॥ २५ ॥ परकायप्रवेशं च यथेष्टं प्रतिपश्य
ते ॥ एभिरष्टभिरैवेतै विहरंति यथेष्टितं ॥ २६ ॥ यदि मां विस्मरेयुस्ते सूर्वनि
श्रविमोहिताः ॥ सद्भक्तिस्मरणा देवप्रतिश्रोतो वहाजनाः ॥ २७ ॥ जायंते पुन
रुल्हृष्टवंशे पु महतां सतां ॥ पुनर्युजे युर्मां मेव यदि ते सिद्धिकास्यया ॥ २८ ॥ मु
च्यंते मत्प्रसादेन जन्मनोऽस्माद्दिर्गाहितात् ॥ भेदेन वाप्यभेदेन मिश्रेण च चतु
र्मुख ॥ २९ ॥ त्रिदेवमुक्तिरुदिता भेदे कं कर्यै लक्षण ॥ मुक्तिर्यथेह लोके पु प
रिचर्या पराचराः ॥ ३० ॥ देवस्य तद्देवैते वैकुंठे परमात्मनः ॥ लोके तस्य स
मीपणा मुक्तात्मानः समाहिताः ॥ ३१ ॥ वसंतिकिंकराः संतस्तत्प्रसादपरास
दा ॥ अभेदे मुक्तिरसंतमेकं स्यात्परजीवयोः ॥ ३२ ॥ आत्मनो भावना चैक्ये
साहमित्येव सात्मिका ॥ समीहिते वसुर्वेषां फलानामुत्तमोत्तमं ॥ ३३ ॥ य

॥ पञ्च०
॥ २३ ॥

स्येवमेकतावक्तिर्जीवात्मपरमात्मनोः ॥ सिद्धांते मिश्ररूपे तु भेदस्त्वित्वात्
नादिभिः ॥ ३४ ॥ तोषयित्वा परं देवं ततो युक्तः समाहितः ॥ विज्ञानेनैकताने
न परमात्मनि चिन्वते ॥ ३५ ॥ ऐक्यं प्राप्नोति सामुक्तिरुक्तासायुज्यलक्षणा ॥
एवमव्ययं मणिमाद्यष्टगुणावाप्तिः सुदुर्लभा ॥ ३६ ॥ मुक्तिर्वापरमानंदप्रा-
प्तिरुपायदीप्तिः ॥ पुंसां तदुभयं मुक्तिः प्रसूते परमात्मनि ॥ ३७ ॥ ब्रह्मा ॥
बहूनि तत्त्वान्युक्तानि शास्त्रेषु बहुभिरुच्यते ॥ तेषु तत्त्वेषु सर्वेषु बाह्याविहि-
ता क्रमात् ॥ ३८ ॥ समाधिरेकतानेव सोऽपि विज्ञानमुत्तमं ॥ प्रसूते येन तत्
ब्रह्म तत्त्वैभ्यः परमं मतं ॥ ३९ ॥ प्राप्नुवंति नराः सर्वे तत्त्वानि कथयस्व मे ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ चत्वारिंशद्दशैकं च तत्त्वानि परमात्मनः ॥ रूपाण्येव चतुर्विं-
शत्संज्ञेया कथयाम्यहं ॥ ४० ॥ भावना तेषु विरुंता सिद्धयो कल्पते परा ॥
वक्तव्यानि तत्त्वानि हेतोस्तान्यवधारय ॥ ४१ ॥ अव्यक्तं बुद्धिरत्वक्रततः प-
रमहं कृतिः ॥ तन्मात्रा पंचकादेकदशचोक्तान्यनुक्रमात् ॥ ४२ ॥ पृथिव्या-

॥ राम ॥
॥ २३ ॥

दीनिभूतानिपंचैवकमलासन॥मायाकालकलारागविद्यानिनियतःक्रमा
त्॥४३॥नंदश्चैवमहानंदोमहाविद्यासमीरिता॥क्षेत्रज्ञश्चशिवोब्रह्मापुरुष
स्तदनंतरं॥४४॥सत्याच्युतोतथानंदोविष्णुःसर्वत्रनिर्देतिः॥विरिंचपुरुषश्च
दोपरमेष्टोसमीरितः॥४५॥नाम्नानिरुक्षप्रथुम्नसंकर्षणसमाहूयः॥वाक्कदे
वश्चसत्तारिद्राचैवचतुर्मुख॥४६॥ततःप्रोतमिदं सर्वं यत्रोत्पन्नं चराचरं॥त
स्यप्रपंचोरूपाणितथांनामानिकक्षमः॥४७॥नेष्टेसर्वाण्यरोपाणिवक्तुंवाचा
मपीश्वरः॥दिगेषाकथितानुभ्यंतलानांनामपञ्चतिः॥४८॥संज्ञाविकल्पेतत्ता
निभ्राचयंतसमादिभिः॥युंजानायोगिनःशश्वत्प्राप्नुवंतिपरंपदं॥४९॥इति
श्रीपंचरात्रेमहोपनिषदिपाश्चेतंत्रेज्ञानपादेतपोविद्याषकर्मनंनामअष्टमो-
ध्यायः॥ब्रह्मा॥अज्ञानसागरंतीर्त्वाविद्यापारमुपेयिवान्॥उच्यतांसांप्रतंम-
त्संभुवनानिचतुर्दश॥१॥रूपतोमानतश्चापिनिज्ञानंपरमेश्वर॥श्रीभग-
वानुवाच॥यत्रप्रतिष्ठंतंयत्रमानंरूपंचयाद्दशं॥भुवनानांतदरिवलंचतुर्मु

॥ पृष्ठ ७
॥ २३ ॥

मुरवेशतेः ॥ ४४ ॥ वक्तुं निरवशेषेण कक्षमेतप्रपंचतः ॥ बोधुं वा निखिलं शक्तः
को वा चारयितुं क्षमः ॥ ४५ ॥ तद्भूमीमिसमासेन सर्वं लंबोपसेयथा ॥ चतुरस्राभ
वंती भूः पंचाशत्कोटियोजनेः ॥ ४६ ॥ विस्तीर्णा सर्वतो दिक्षु धनं वै कोटियोजनं ॥
द्वीपानि सप्तसंयत्र तावंतस्तोयराशयः ॥ ४७ ॥ अंगुलीयकवसर्वे भूमेरुपरि वि
ष्टिताः ॥ द्वीपानां नामभिस्तावकथ्यमानं क्रमं शृणु ॥ ४८ ॥ जंबू पूष कुश क्रौंचशा
क द्वीपंतथा परं ॥ चाल्मली पुष्करं नाम सप्तमं चतुरानन ॥ ४९ ॥ आनुपूर्वात्समु
द्रांश्च कथयामि यथा तथा ॥ लवणे क्षुरसौ पश्चान्मेरेपलदनंतरं ॥ ५० ॥ सर्पिर्देह
पयस्वनंततः रक्तोदकं परं ॥ भूभागे मध्यमे जंभूद्वीपमानं च कथ्यते ॥ ५१ ॥ ल
क्षयोजनविस्तारं सर्वतस्तदनंतरं ॥ विस्तारं वारिधिस्तारं तादृक् द्वीपमनंतरं ॥
५२ ॥ उत्तरोत्तरमेकैकं द्विगुणायामविस्तयः ॥ द्वीपानि पृथक्समुद्राश्च परिशिष्टा
चतुर्मुख ॥ ५३ ॥ द्वीपं जंभूसमाख्यातं विभजेन वचापुनः ॥ भागे तु मध्यमे मेरु
आयो लक्षसंमतः ॥ ५४ ॥ योजनानां क्षितेरंतमग्नः षोडशसंख्यया ॥ सहस्राणं

॥ राम ॥
॥ २३ ॥

योजनानां शिष्टो भागः प्रकाशते ॥ १३ ॥ क्षितेरूर्ध्वं समरोश्व सर्वतो मूर्ध्नि विस्तरः ॥ द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानामयं पुनः ॥ १४ ॥ कर्णिकावच्च भूप्रथममध्ये सम्यगवस्थितः ॥ इरंगैश्चतसहस्रेण शतयोजनविस्तृतेः ॥ १५ ॥ तसंख्या परिणो हेतुस्तस्य पार्श्वमहीधराः ॥ वक्ष्यामि चानुपूर्व्येण यथा वद्वदरय ॥ १६ ॥ १ हिमवान्हेमकूटश्च निषेधश्चास्य दक्षिणे ॥ एते वर्षाचला प्रोक्ताश्च यः कमलसंभव ॥ १७ ॥ वर्षभारतमाख्यातं प्रथमं तदनंतरं ॥ नाम्ना किंपुरुषं तस्य हरिवर्षमनंतरं ॥ १८ ॥ उच्चमेमेरुदोलस्य क्रमाद्दुर्षु भूधराः ॥ नीलश्वेता हयः रंगी नाम्ना वर्षत्रयं पुनः ॥ १९ ॥ रम्यं हिरण्यं वर्षं मुत्तराकुरवस्तथा ॥ उक्तानि षट् वर्षाणि प्रत्येकं परिमाणतः ॥ २० ॥ योजनानां सहस्राणि नववर्षं तु मध्यमं ॥ इच्छातं समाख्यातं तन्मध्यमेरुरीरितः ॥ २१ ॥ मरोश्चतुर्दिशं तच्च विस्तीर्णं योजनानि षट् ॥ त्रीणि चैव सहस्राणि चत्वारस्तत्र पर्वताः ॥ २२ ॥ विष्कंभरूपैरचित्वा योजनाना युतमुच्चितः ॥ मंरुोर्दिशि पूर्वस्यां याम्यायां गंधमादनः ॥ २३ ॥ प्र-

॥ पश्य ०
॥ २४ ॥

तीच्यां विपुलांना म्नाकां वेरो मधितिष्टति ॥ दिशा रूपां सुश्रुतारो वृक्षाः केतु व-
दुभ्रताः ॥ २४ ॥ कदंब मूढ हो जं वृषिप्य लो विटपी वटः ॥ रातानि दृशं चैकं चतेषां
प्रसेकमायतिः ॥ २५ ॥ जं भ्रातया समाख्यास्य ही पस्य कमलासन ॥ फलानि गज
मानानि पतितानि शिलातले ॥ २६ ॥ शीर्षं ते शतधा तेषां रसवाहा सरिश्चराः ॥ जं
बूनदी विकथिता तत्तटो विविनाशिनः ॥ २७ ॥ पीतारसं जरा मृत्युवन्ती पलितव
र्जिता ॥ नस्वे दोन च दौर्गंध्यनेंद्रियाणामपि क्षयः ॥ २८ ॥ भवंति तेषां तीरो विमृद
स्तद्वसरंजिता ॥ जाबूनदारवाः कल्पंते सौवर्णा कल्पसंपदः ॥ २९ ॥ अद्राखं वर्षमा
ख्यातं मेरो प्राच्यां चतुर्मुख ॥ पश्चिमं केतुमालारव्यमेतयो वर्षयो पुनः ॥ ३० ॥ इ-
ज्जा रतं समाख्यातं मध्यमं तलुरोहितं ॥ वनं चैत्ररथं पूर्वं दक्षिणं गंधमादनं ॥ ३१
वैभ्राजं पश्चिमं मेरोर्वनं नंदनमुत्तमं ॥ अरुणोदंसरः पूर्णं महाभद्रं ततः परं ॥
३२ ॥ संहस्रोदं प्रतीचीनं इदोचीनं च मानसं ॥ देवोपभोगयोग्यानि सरांसि कथि
तानि ते ॥ ३३ ॥ शीतातश्च मुकुंदश्च कुररीमाल्यवानथ ॥ वैकं कनामापच्यंते पू-

॥ राम ॥
॥ २४ ॥

वैष्णोकेसराचलाः॥३४॥त्रिकूटोगिरिसश्रोभोपन्नगःकुचलाह्वयः॥निपदोद्-
क्षिणास्तस्यतावनाकेसराचलाः॥३५॥शिखिवासोडवेधुर्यैकपिलोगंधमाद-
नः॥जारुधःपश्चिमात्रभनकेसरापंचभूधराः॥३६॥शंखकूटःसमाख्यातःसमा-
ख्यातस्तनर्षभः॥हंसःसमाख्यायानागस्तथाकालांजनप्रभः॥३७॥उदीच्यांके-
सरापंचविंशतिःकेसराचलाः॥योजनानांसहस्राणांद्वात्रिंशन्मानसंमिते॥३८
विस्तारोर्ध्वैरौलस्यमेराभोगंधमध्यमे॥चतुर्भिर्दशभिश्चैवसहस्रेनिर्मि-
तापुरी॥३९॥योजनेसंमिताचानुकर्णिकोवाचलांशुजे॥विदिक्षुर्दिक्षुचाष्टा
सुपरितोत्रभ्रणःपुरी॥४०॥इंद्रादिलोकपालानांपुरःपूर्वोदिपुक्षिताः॥वि-
स्तारयाममानेनरातयोजनसंमिता॥४१॥पुरीभवतिमाघोनीनास्माच्चैवाम-
रावती॥सहस्रगोपुरद्वारप्राकारपरिधानुला॥४२॥तेजोवतीपुराग्नेयीया-
म्यांसंयमनीपुरी॥रक्षोवतीराक्षसीनुश्वस्यथवारुणी॥४३॥वायोगंधव-
तीख्याताख्यातासौम्यामहोदया॥परास्विनीभवस्योक्ताकेसराचलभूमिपु

॥ पञ्च
॥ २५ ॥

४४ ॥ भगवन्मूर्तिभेदानां पुरःसंतिपरिष्कृताः ॥ भिवेन्दुर्मंडलंगंगाभगवत्साद्
जन्मभूः ॥ ४५ ॥ दिवःपतंतिप्रत्यारामभ्यासंब्रह्मणःपुराः ॥ चतुर्दिक्कमवंतोसा
चतुर्धाभवतिस्वयं ॥ ४६ ॥ सीताचालकनंदसूक्तचूर्मद्रयासह ॥ चतस्रोना
मभेदाश्चदिग्भेदाश्चतुर्मुख ॥ ४७ ॥ सीतांतरिक्षगापूर्वैशैलानि क्रम्यनिम्न
गा ॥ यातिपूर्वेण वर्षेण भद्रखेन च सागरं ॥ ४८ ॥ प्रविष्टां सरितां मुख्यादक्षिणे
न तथा स्वयं ॥ भारतं वर्षं मभ्येति सैलासप्तमुखान्ततः ॥ ४९ ॥ प्रविष्टा च कनंदा
भोनिचिंत्तैलोक्यपावनी ॥ सूक्तसूः पश्चिमाद्यैलाकेतुमालाह्वयंपुनः ॥ ५० ॥
अतीत्य वर्षं मभोधिमेतियोषिष्यथापतिं ॥ अशगिरोडदीचीनां देशानुत्तरतः
कुरुत् ॥ ५१ ॥ अतीत्यवारिचिंयानि निम्नगा सरितां पतिं ॥ आनीलनिषधाया
मौमाल्यवानां च मादनः ॥ ५२ ॥ मध्येतयो मेरुशैलः कर्णिकापंकजेयथा ॥ भा-
रतंकेतुमालंच भद्राशंकुरवस्तथा ॥ ५३ ॥ पत्राणिलोकपन्नस्य मर्यादाशैलता
बहिः ॥ देवकूटश्चनिषदोदक्षिणोत्तरमायतौ ॥ ५४ ॥ मर्यादापर्वतो ज्ञेयोके

गराम ॥
॥ २५ ॥

ब्राह्मणं च मादतः ॥ मशीतियोजनायामोपूर्वापरमहोदधिं ॥ ५५ ॥ स्पृशंतो पा
रिवात्र अनिषद्यो वधिभून्तौ ॥ मेरोपश्चिमभूभागे यथापूर्वो तथा स्थितो ॥ ५
पूर्वोत्तरधराश्रीतौ पर्वतौ मेरुभूभृतः ॥ उत्तरेण स्थितो प्राथ्यपूर्वापरमहोदधिं ॥
५७ ॥ पर्वतानामवस्थानमानं त्याज्यप्रपंच्यते ॥ शैलानामंतरोद्देश्यः सेव्यं ते सि
धुचारणे ॥ ५८ ॥ अन्येषु पुण्यरुद्रकादेषु दानवकिंनरैः ॥ भौमास्ते तासु तासु
र्गो दुर्लभा पापकर्मभिः ॥ ५९ ॥ ज्ञानमूर्तिहयग्रीवो भद्रश्चेतयति स्वयं ॥ वर्षेषु
मूर्तयो विष्णो मया द्वापर्वतेषु च ॥ ६० ॥ वसंतिलोकरक्षायै नानारूपविशेषिता
याति किंपुरुषादीनि वर्षाण्येतानि पद्मज ॥ ६१ ॥ निरातंका प्रजाश्च स्वर्गोको
नभयंतथा ॥ नोद्वानबुभुक्ष्यान्वहंपोनायुषः क्षयः ॥ ६२ ॥ संतितेषां सहस्रा
णिवर्षाणि द्वौ च विंशतिः ॥ सायुर्न तेषु देशेषु भौममंभोनवर्षति ॥ ६३ ॥ देवो
न चर्तुभेदोस्ति न कालो युक्तभेदवान् ॥ सदाकृतबुगः कालो वर्तते चतुरानन ॥
॥ ६४ ॥ चर्मश्चनुष्यासकलो ध्यानमेवार्चनं हरेः ॥ पर्वताश्चरितश्चापितत्रत

॥ पञ्च

॥ २५ ॥

त्रपुराणिव ॥ ४५ ॥ ग्रामाश्च संति बहु स्वधर्मनिरताः सदा ॥ ब्राह्मणाभूमिप
श्चापि प्रजापालनतत्पराः ॥ ४६ ॥ स्वस्वकर्मण्यभिरिताश्चानुर्वण्यमवस्थितं ॥
चानुराश्रम्यमप्येवं यथोक्तमवतिष्ठते ॥ ४७ ॥ इति श्रीपंचरात्रमहोपनिषदि
पाशे तंत्रे ज्ञानपादे जंबूद्वीपादिप्रमाणवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ४५ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ आदाक्षिणाखाधंभोषेराशौचालाहिमालयात् ॥ देशोयं आर
तं वर्षं भूरेपाकर्मणानुगां ॥ १ ॥ योजतानि सहस्राणि विस्तारो न वकथ्यते ॥ स्व
र्गापवर्गफलदं कर्मकार्ये नृणामिह ॥ २ ॥ सस्वामहंशो मलयः शक्तिमानुक्ष्णा
मवान् ॥ विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ ३ ॥ इहैव क्रियमाणस्य कर्म
णो नरकं फलं ॥ वर्षेष्वन्येषु सर्वेषु केवलं भुंजते फलं ॥ ४ ॥ इहैव चानुराश्रम्य-
चानुर्वण्यं व्यवस्थितिः ॥ रुतादियुगभेदानां चतुर्णां मिह संभवः ॥ ५ ॥ दानं य
ज्ञं तपोमर्त्याः परलोकफलार्थिनः ॥ इह कुर्वन्ति यज्ञेशं यजंते पुरुषोत्तमं ॥ ६ ॥
श्रेष्ठं तद्भारते वर्षं सर्वेषु संभवं ॥ फलार्थिनः कामयंते कर्मभुषु जनिं वु-

॥ राम ॥

॥ २५ ॥

धाः॥७॥सहस्राणितथैवास्मिदिव्यानिपुरुषःपरः॥आस्तेचामानिनश्च
पुण्यासंतिसहस्रराः॥८॥ग्रामापुरःपत्तनानिभवंतिचपरंशतं॥द्वीपेषु
पट्टसहस्रेषुसंतिवर्षाणिसप्तवै॥९॥प्रत्येकंसप्तचंद्रशतंभवंतिकुलपर्वताः
वर्णानामाश्रमाणांचभेदास्तत्रव्यवस्थिताः॥१०॥अंतिमेपुष्करद्वीपेमानसो
त्तरभूधरः॥मध्यवलयवद्भूतितस्योद्यायोभिधीयते॥११॥योजनानांसह
स्राणिपंचाशतसमुन्नति॥तावदेवास्यविस्तारोद्वीपंतद्धिभजंतव॥१२
स्थितःशैलवरोब्रह्मद्वेषैपरिमंडले॥शैलस्यांतमानसस्यबहिश्चसदशोड
शे॥१३॥तन्मूर्धिलोकपालानांमिंद्रादीनायथापुरं॥पुरःसंतिपुरांतासांनामा
न्यपियथापुरं॥१४॥देवानामपिचान्येषांतत्रसंतिपृथक्पुरः॥असंख्याता
ब्रह्मणश्चपुरंभवतिपुष्करे॥१५॥स्वादुस्वस्रोदकेपूर्णवारिधिःपुष्करा
द्वहिः॥तेनतद्दृष्टितंद्वीपंयथान्यासर्णवांतरैः॥१६॥स्वादूदकाद्वहिभूमि
सर्वांचैवहिरण्मयी॥तपनीयमयोब्रह्मनूलोकालोकाचलोबहिः॥१७